

Azərbaycan mədəniyyəti və etnik mənsubiyyət

Mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların, dövlətlərin, siyasi birliklərin, cəmiyyətlərin yaranmasının əsasında, məhz etnoslar durur. Etnik mənsubiyyətə malik olaraq, yaşamaq insan təbiətindən irəli gələn tələblərdən doğmuş və tarix boyu insanın şüurunda və düşüncələrində inkişaf etmişdir. İnsan həyatında hələdici rol oynayan faktor kimi müvafiq münasibət tərzini formalaşdırmaq cəhdi edilmişdir. Hal-hazırda da bu faktor ümumbəşəri münasibətlərdə qlobal səviyyədə əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. İnsanlar öz mövcudluqlarını nümayəndəsi olduqları etnosun mövcudluğu ilə eyniləşdirərək, (yəni milli özünüidentifikasiya) özlərinə bütöv bəşəriyyət daxilində mənə kəsb edən yer tapmışlar. Bəziləri isə, hələ də bu yeri axtarmaqdadırlar.

Onu da qeyd etmək ki, etnik birliklərin formalaşmasına təsir edən əsas faktorlar sırasına konsolidasiya və assimilyasiya daxildir. Bu proseslər mahiyyəti etibarilə fərqlənirlər. Konsolidasiya anlayışını işlədərkən, adətən, bir çox qohum tayfaların, etnik qrupların bir xalq halında cəmlənməsi və formalaşmış bir xalqın tərkib hissələrinin etnik cəmlənməyə yönəlməsi və bu toplum ilə də sosial-iqtisadi, mədəni inkişafı doğurması başa düşülür. Konsolidasiya prosesi millətlərin yaranmasının əsasında durur. Konsolidasiya proseslərinin inkişafına siyasi faktorlar böyük təsir göstərir. Assimilyasiya prosesi isə bir etnosun digərinə təsir edərək, onu öz içərisində əridib tədricən bir etnik birlik kimi varlığına son qoyması ilə müşahidə olunur. Assimilyasiya iki cür olur:

1. Zor tətbiq etməklə;
2. Zor tətbiq etmədən, tədricən inkişaf etmiş böyük bir etnosun digərini (daha kiçik olanı və ya hər hansı etnosa məxsus etnoqrafik qrupu) özündə əritməsi ilə müşahidə olunur.

Dünyanın etnik tərkibi daimi baş verən etnik proseslər səbəbindən, dəyişikliyə məruz qalır. Bu və ya digər ölkənin etnik tərkibi müəyyənləşdirilərkən, əsas hələdici məsələ tək, ümumilikdə, əhalinin və onun tərkibindəki qrupların hansı tip birliyə məxsus olmasını müəyyənləşdirməyə yönələn məsələlər öndə durur. Yer kürəsini əhatə edən xalqları tam bir siyahıya gətirmək çox çətindir. Əgər bu və ya digər formalaşmış xalqa, millətə diqqətlə etnosferada yer ayırmaq mümkün olursa, hal-hazırda da, əsasən, Afrikada və Asiyada ayrı-ayrı dövlətlərin, ölkələrin sərhədləri daxilində yerləşmiş tayfaların, tayfa qruplarının bir çoxunu dəqiqliklə bu və ya digər etnosa aid etməkdə problemlər yaranır. Məsələn üçün, rus etnoqraflarının hazırladığı "Dünya xalqlarının Yer üzərində yerləşməsi və sayı" kimi tərcümə edə biləcəyimiz oçerklər məcmusunda qeyd edilmişdir ki, "Vyetnamda müxtəlif dillərdə danışan 70-ə yaxın xalq vardır. Ancaq ki, daxilə konsolidasiya prosesləri getməkdədir ki,

dil yaxınlığına malik Tan qrupuna məxsus 20-yə yaxın tayfanın da artıq formalaşan xalq kimi (etnos-V.Ö.) qəbul edilməsi mümkündür. Digər tərəfdən isə, Malay dillərində danışan tayfalar (dağ çamları və ya Tyamları adlanan tayfalar) bir-birinə yaxınlaşmaqdadırlar".

Adını çəkdiyimiz kitabda dünya xalqları müəyyən meyarlara uyğun qruplaşdırılaraq, onların təsnifatı aparılmışdır ki, biz də təsnifata əsasən, tərtib olunmuş siya-

hını verəcəyik. Ancaq öncə xalqların təsnifat edilməsində istifadə edilən meyarlarla ümumi şəkildə tanış olaq. Qeyd etmək ki, xalqların qruplaşdırılması üçün müxtəlif təsnifat sistemləri tətbiq edilir: mədəni-təsərrüfat tiplərinə, tarixi-etnoqrafik dairələrə və s. görə təsnifatlar. Etnik birliklərin əsas elementi dil olduğundan, elmi münasibət baxımından, dəyərli və daha çox yayılmış olan təsnifat xalqların dil mənsubluğuna görə təsnifatıdır. Avropa etnoqrafiyasındakı dünyanın etnoqrafik xəritəsində təsnifat irqi qohumluğu və eyni zamanda, dil yaxınlığına görə də aparılmışdır. Antropoloji və linqvistik təsnifatın qarışdırılması metodoloji yanaşma baxımından səhv ola bilər. Bu cür xəritələrdə bəzən bütöv bir xalqın, həqiqətən də, daha çox mənsub olduğu irqə aid edilməməsi faktı özünü göstərmişdir. Oksford İqtisadi Atlasında verilən xalqların xəritəsində Ural və Altay dil ailələri, bütövlükdə monqoloid irqinə aid edilmişdir.

Dil mənsubiyyəti üzrə təsnifatın əsası kimi dillərin qohumluq dərəcələri üzrə genealoji təsnifatı

Bu gün Azərbaycanda müxtəlif xalqların, etnik qrupların mədəniyyətləri, dilləri, adət-ənənələri bir-birinə qovuşmuş, Azərbaycan milli mədəniyyəti etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün xalqların mədəniyyəti olduğu kimi, Azərbaycan dövlət dili də bütün xalqların və etnik qrupların ünsiyyət vasitəsidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

götürülür. Genealoji təsnifatın əsasında keçmişdə mövcud olan ümumi dil - əsas dildən irəli gələn və dilləri birləşdirən dil ailələri anlayışı durur. Ailələr qruplara və alt-qruplara bölünür. Onun ayrılmış hər bir aşağı pilləsi ümumi ilə müqayisədə daha yaxın dilləri birləşdirir. Həmçinin, dil qrupları da var ki, hal-hazırda genealoji təsnif edilməsi mümkün deyildir. Bir çox hallarda bu, onların az öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Dil ailələrinin formalaşması prosesi insanların Yer kürəsi boyu yayılması ilə sıx bağlıdır. Miladi erasını əhatələyən dövrü belə götürsək, bu dövrdə də böyük dəyişiklikləri görmək mümkündür. VII əsrə kimi yalnız ərəb yarımadasına yayılan ərəb dili hal-hazırda Yer kürəsinin quru hissəsinin 10% əhatə edən nəhəng ərazi boyu yayılmışdır. XV əsrə kimi Britaniya adasında hakim olan ingilis dili hal-hazırda bu kontinentin bir sıra yerlərində əsas dil olmuşdur. Braziliya istisna olmaqla bütün Latin Amerikasına isə ispan dili yayılmışdır.

Azərbaycan xalqı dil mənsubiyyəti təsnifatına görə, türk dillərinin Oğuz qrupuna aiddir. Bu gün Azərbaycanda müxtəlif xalqların, etnik qrupların mədəniyyətləri, dilləri, adət-ənənələri bir-birinə qovuşmuş, Azərbaycan milli mədəniyyəti etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün xalqların mədəniyyəti olduğu kimi, Azərbaycan dövlət dili də bütün xalqların və etnik qrupların ünsiyyət vasitəsidir.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru